

A legújabb kisebbségi magyaróra

Annak kapcsán, hogy 1918 novemberében egy bizonyíthatóan politikai csalással, majd a trianoni békeszerződéssel a Bácskát, a Bánságot, Baranyát és a többi területet elszakították attól az országtól, melyhez legalább ezer éve tartoztak - pontosan állapítja meg Francois Fűrét francia történész Egy illúzió múltja című könyvében: „Az 1914-es háború mindent megváltoztatott Európa életében: határokat, rendszereket, lelki beállítódásokat, sőt még az erkölcsöket is” –, az itt élő magyarság (az erdélyiről, felvidékiről most ne is essék szó) kisebbségi sorba süllyedt, noha számbelileg nem is volt abszolút kisebbség. A Jugoszláv Királyság idején a (nemzeti) kisebbség kifejezés illette az itt élő magyarságot. A második világháború után a kommunista rendszer a maga érdekében minden nép egyenjogúságát hirdette, de csak részben valósította meg: amennyire jó hírneve miatt szüksége volt. Hiába változtatta a JSZSZK 1963. évi alkotmánya a kisebbség elnevezést nemzetiségre, s némelyek még a nem szláv népeket is államalkotókká kiáltották ki, a lényegen ez mit sem javított. Minden, ami történt, névleges volt. Amikor pedig meghozták a miloševići rendszer alkotmányait, ismét a kisebbség elnevezés vált hivatalossá. Az utóbbi években azonban – és épp a magyar kisebbség képviselői – egy újabb kifejezést próbálnak érvényesíteni.

Szeli István az 1993-ban megjelent A peremkultúra élettana című tanulmánykötetével jelzi ezt az új (negyedik) fázist, amikor mi már nem is kisebbség, hanem valamilyen peremnépség vagyunk, melyet peremkultúrával vert meg a sors. Végel László 2000-ben megjelent könyvének a Peremvidéki élet címet adja. Végel kisebbségélménye egyébként szomorú. „A kisebbségi ember mindig idegen és hontalan” – panaszkol, különösen, ha mint „peremvidéki ember” (Végel kifejezése) „sehova sem tartozik teljesen, de sokfelé kötődik...” Könyve egyik fejezetének ez a címe: Volt egyszer egy Jugoszlávia. „Volt egyszer egy Jugoszlávia - mondja csalódottan. – Szükségszerűen elsüllyedt világ. Most erőszakkal akarják megmenteni, hát akkor

vesszen az, amit fegyverrel kell őrizni.(...) Hogy mekkorát tévedtünk, mennyit tévelyegtünk, miközben külön-külön hosszú monológokat adtunk elő egy reménytelen tervezetről – írja, szinte bűnbánóan –, amit Jugoszláviának nevezünk, ezt soha senki sem fogja megtudni, még a gőgös utókor sem. (Sokan „tévedtek, tévelyegtek”, például aki a nyolcvanas évek elején így nyilatkozott: „A nemzetiségek kultúrájának... jugoszláv viszonylatban keressük életterét. Ennélfogva a nemzeti kultúra nem egy határon kívüli más nemzeti kultúra előretolt állása, hanem a mi valóságunk sajátos jelensége”, meg: „a jugoszláv irodalom... nyelvek és kultúrák szintézise kell hogy legyen...” meg: „a jugoszláv népek integrációja ma már fogalom má tisztult valóság...”, ami a kisebbségek (nemzetiségek) asszimilációjának nem is burkolt elismerése, de történelmi tévedés. Alig múlt el két év Végel könyvének megjelenése óta, újabb elmélet (vagy csak a már meglévő változata?) születik helyzetünkről.

Bányai János a Híd 2002. évi első számában a vajdasági magyarság kultúráját peremkultúrának kereszteli el (Szeli nyomán?), mivel a nemzeti kultúra szélén, végén helyezkedik el, ahol egy „idegen kultúra” kezdődik. „A kisebbségi kultúrák hiánya – mondja Bányai – a hiányzó párbeszéd akár a középpont teljes (nemzeti) kultúrájával, akár az idegen, a másik nyelv kultúrájával... A hiányzó dialógus az elhagyatottság, a magáramaradottság érzését kelti a kisebbségi kultúrában. Ezért kötődik rendszerint oly szorosan a helyihez, a lokálshoz, a vidékihez.” Mondja mindezt az a Bányai János, aki 1963-ban, tehát a Symposium hőskorában „a tóparti, kálváriás, eperfás (talán akácfást akart mondani – T. L. megj.), tilinkós (utalás Huszár Sándorra?) verselgetés”-t emlegeti, tehát a provincializmus ellen ágál, márpedig a peremvidék tagadhatatlanul provincia is. A javából! És mondja ezt Bányai János, aki – úgy mellékesen – nem peremvidéki egyetemeken tanít (egy peremvidéki mellett). Aztán tovább fejtegeti peremvidék-elméletét. Szerinte a provinciális, tehát a vidéki „kritikai feldolgozásához” nem vezet sem „a kö-

zép-ponttól való szándékos függőség”, sem az idegenbe való szintén szándékos integrálódás”. Ebben százszázalékosan egyetértek vele, de amikor a kérdés megoldásához közeledik, a maga módján ködösít. Ezt vallja: „...a kisebbségi (vajon csak a kisebbségi?) kulturális identitás beszédmódja(!) a hasonlóság megértése, nem a könnyebben belátható különbözése. A kisebbségi mint peremkultúra hátrányos helyzete tölti fel tartalommal ezt a különös paradoxont.” Mivel a kisebbségi intézmények vagy a középpont (ez az anyaország lenne?), vagy az „idegen kultúra mintájára épültek ki”, nem a „peremkultúra szükségleteit fejezik ki”. Azaz – folytatja – „teljes azonosságra és azonosulásra kényszerítik(!) a lényege szerint csupán hasonlót”. Ezzel megszüntetik a peremkultúrának azt a vonását, hogy „sajátossága... a hasonlóban rejtőzik”. És most jön a zavarosság csúcsa: ez a „rejtőzködő” a peremkultúra lényege, de ezt nem lehet kimondani. Hanem: „nem a hiánylistákról olvasható le a kisebbségi mint peremkultúra hátrányos helyzete, hanem a csupán hasonlóban feltárható rejtőzőről”. Tehát a „peremkultúra” „sajátossága” a „hasonlóban feltárható (!) rejtőző”, de ezt nem lehet kimondani. (Mégis kimondta.)

Szerencsére (vagy szerencsétlenségünkre?) Bányai továbbmegy, rátér a nyelvhasználatra, s a peremkultúra hátrányos helyzetének hiányaként „nyelvnek fokozatos és szembetűnő archaizálódását” említi. Ezt a nyelvet „hangtani és morfológiai különlegességek” jellemzik, ez az „elkülönböződés”, „nem elhatárolódás”, lényege pedig „a hasonlóságok feltárásában rejlik: a peremkultúra nyelve a hasonlóságok, nem az azonosság, sem a sokszor kikényszerített(!) különbségek nyomán lesz felismerhetően saját nyelv”. S amikor azt várjuk, hogy a szerző ezt részletesebben kifejtsen, hangtani és morfológiai példákkal szolgáljon (melyekből épp eleget találhat a „peremvidék” magyar köz- és sajtónyelvében), kijelenti, hogy a peremkultúra hátrányos helyzetének „következő jele” a nyelvromlás (bizonyára a nyelvhasználat romlására gondol). Gyorsan megjegyzi, hogy a nyelvművelés mellett a szabad nyelvhasználatot kellene biztosítani (mert bizony nálunk se egyik, se másik nincs meg), majd legnagyobb meglepetésünkre azt állítja, hogy a nyelvhasználat romlása „a peremkultúra értékévé” változik. S két példát említ: Végel László Egy makró emlékiratai című regényét és Domonkos István Kormányeltörésben című versét. (Hogy miért nevezi őket kultikusoknak, azaz a „hitélethez, a vallásgyakorlathoz tartozó”-nak, az rejtély.) „Mindkettő a nyelvromlásról szól” – mondja Bá-

nyai. Igaz. De eltérő módon. S ezt Bányai nem veszi észre. Ha elhanyagoljuk a Végel-regény címében szereplő azonosíthatatlan szót, inkább a szerző – mármint Végel – nyelvhasználatának romlásáról beszélhetünk, hisz azt többi könyve is bizonyítja. Ki kell csak nyitni a már említett Peremvidéki élet című kötetét. A nyelvhasználat romlásának félelmetes mennyiségű jelét találjuk benne, s ezt nem lehet „az esztétikai és poétikai megformálás eszközeinek” tekinteni. Csak néhány példa tanulságképpen: „az utcát pánikhangulat veszi uralmába”, „ellenforradalmi tevékenységnek nevezték ki”, „márványba borított luxusszínház”, „a Dunát átszelő hídfő”, „személyességbe betoloncolt ember”, „ne gyaníthasson meg bennünket lelkesedéssel”, „mitologéma” stb. De találunk ilyen nyelvi gyöngyszemeket az Áttűntetésekben, A nagy Közép-Kelet-Európai Lakoma bevonul a Pikareszk Regénybe c. könyveiben is. Mindezt azért mégsem lehet megvédeni azzal, hogy ezek a vétségek az „esztétikai és poétikai megformálás eszközeivé” lettek. Ellenkezőleg: írói felelőtlenségnek és a szerző nyelvi műveletlenségének kell tulajdonítanunk. Ha pedig ezt a hátrányt valaki úgy tekint, hogy „az esztétikumig, a kultikusságig(?) hatóan” lehet elmélyíteni, az mind a nyelvhasználatnak, mind az irodalom lebecsülésének a bizonyítéka.

Mint már említettem, Bányai szerint a peremkultúra lényege az a bizonyos „rejtőzködő”, amely a „hasonlóban” tárható fel. Később eltér ettől a megállapítástól, s így vélekedik: „a kulturális intézményrendszer, valamint a nyelviség hiányosságai írják körül... (az) ambivalensen hátrányos helyzetű kisebbségi kultúrát”. De miért ambivalensen? Bányai erre a kérdésre így válaszol: „Az ambivalencia pedig a peremkultúra létformája.” Az ambivalencia az „egy időben két irányban való érvényesség”. Valószínűleg a „közepont” és az „idegen kultúra” ez a „két irány”. S ez igaz. Már csak az marad homályban, hogy lényegében melyik felé kell inkább közelednie, hajolnia a kisebbség kultúrájának. A középpont felé-e vagy az idegen kultúra felé? Csak-hogy az „idegen kultúra” felé való közeledés a megszűnés veszélyével járhat, a középpont viszont természetes közege a peremkultúrának is (hogy Bányai kifejezését használjam). Bányai viszont másként értelmezi a dolgot. Mészöly Miklós és Heidegger nyomán arra a következtetésre jut, hogy „A kisebbségi mint peremkultúra... hátrányos helyzete is »tér-nyerés«, a »vadon«, más szóval a provinciális és (a) banális irtása, hogy a peremlakó ember számára... elérhető legyen a szabad és a nyílt”, ám maga is belátja, hogy Közép-Euró-

pábam nem viszonyulnak „nagyobb belátással és megértéssel a kisebbségi kultúrákhoz”. Anélkül, hogy mélyebben elemezné ezt a helyzetet, s miután megállapítja, hogy a közép-európai kultúrák „peremkultúráként is értelmezhetők” (ami túlságosan konstruált tétel), egyszerűen közli, hogy ezek a kultúrák a peremkultúrákban önmagukat láthatnak meg. Mintegy tükörben. Ezáltal pedig – megint csak hipotetikusán állítja Bányai – „lemondának uralkodó szándékukról a peremkultúrák felett”. És itt tűnik ki ennek az egész konstrukciónak az ingatag volta: csak meg kell nézni Kelet-Közép-Európa térképét, a földrajzit és a szellemit, át kell gondolni a XX. század politikai történetét ezen a területen, meg kell ismerni az itt élő népek gondolat- és hitvilágát (Bányai bizonyára jól ismeri), s beláthatjuk annak a lehetetlenségét, amit a Híd cikkírója elvár. Persze ő ma-

ga is tesz némi engedményt, hisz azt mondja: „ha más nem, legalább a központ és a perem, a többség és a perem közötti dialógus válna lehetővé”. Ez nemes cél, dicséretes szándék, de ismét azt kell mondanom: megvalósításához gyökeres gondolkodásbeli, viselkedésbeli, sőt erkölcsi változásokra, megújulásra van szükség. Ha ezt el lehet érni, nyert ügyünk van.

Előbb azonban meg kellene szüntetni a „peremvidék”, a „peremkultúra” és a hasonló fogalmakat, el kell tüntetni a valóságos és a szellemi határokat, olyan kultúrterveket kell készíteni és megvalósítani, mint amilyent Szenteleky ajánlott, de nemcsak a Duna menti országokra vonatkozóan, hanem tágabb térségben. S akkor talán megoldódnak azok a kérdések is, melyekről Bányai szól a maga módján a legújabb kisebbségi magyarórán.

